

INTRODUCCIÓ

La cultura del càstig: una mirada crítica

ICIP

Institut Català Internacional per la Pau

Des de la seva creació, l'ICIP té per mandat “impulsar els valors i la pràctica de la cultura de la pau, de la seguretat humana, del desarmament i de la resolució pacífica dels conflictes i de les tensions socials”^[1]. La cultura de pau és la raó de ser i el pilar de cadascuna de les nostres accions, i l’entendem com un conjunt de valors, actituds, costums, comportaments i modes de vida que rebutgen la violència i prevenen els conflictes, incidint en les seves arrels mitjançant l’educació, el diàleg i la cooperació entre individus, grups i Estats.^[2] Sovint la cultura de la guerra es presenta com la seva antagonista, entesa com un patró competitiu entre societats o Estats que fa de la diferència l’arma més violenta i destructiva. Però des del pacifisme defensem que l’antítesi de la pau no és la guerra, sinó la violència –en les seves múltiples manifestacions. Així, per seguir apostant per la cultura de pau creiem que és imprescindible analitzar i entendre com es presenten avui en dia el càstig, la dominància, la repressió i el control. Si bé són expressions violentes, actualment també són elements vertebradors de les relacions humanes.

La cultura del càstig s’ha materialitzat en multitud de formes i intensitats al llarg de la història, i a dia d’avui segueix sent la cultura predominant. Com a tal, alimenta quotidianament creences i pràctiques d’arreu del món, i es concreta en una corrent majoritària: el punitivisme. Com a ideologia, el punitivisme configura tant les nostres relacions personals com els models de política pública, especialment en el camp de la seguretat i la justícia. Si bé són nombrosos els estudis que argumenten les seves limitacions i qüestionen les conseqüències negatives d’optar per un abús d’allò punitiu ^[3], coercitiu o venjatiu, vivim en una contradicció constant on rebutgem certes formes de violència mentre que en defensem o en lloem d’altres.

Per l'exposat, des de l'ICIP creiem necessari entendre i visibilitzar com s'expressa la cultura del càstig en general i el punitivisme en particular, perquè són corrents que normalitzen la violència, reforçant-la i, per tant, limiten totalment les opcions de construir una societat en pau. El punitivisme és un sistema simbòlic que té conseqüències materials, moltes d'elles en contra dels drets humans, i no sempre en som conscients. De fet, moltes de les expressions punitives -com les presons, la videovigilància o els cossos policials- segueixen inamovibles o van en augment, i sovint semblen inqüestionables. És amb aquesta inquietud que s'ha erigit el següent monogràfic: què és allò que sosté el punitivisme al llarg del temps? I, sobretot, per què?

“El punitivisme normalitza la violència i té conseqüències sobre els drets humans. Per què se sosté aquest corrent al llarg del temps?”

Amb aquest número busquem qüestionar i examinar la cultura del càstig i el punitivisme en totes les seves dimensions; això és, tant en la legislació com en les actituds i comportaments socials. Volíem, des de la intuïció i l'evidència, problematitzar el que no funciona, i també defensar el que sí que ho fa -des de l'ètica i la ciència, com a relació indispensable-. D'aquesta manera, explorem els aspectes socioculturals i institucionals del punitivisme, les seves arrels històriques i les seves conseqüències actuals. Alhora, però, ens preguntem: hi ha alternatives més humanes, justes i eficaces per abordar la violència? De ser així, quines? D'aquesta manera, explorem les posicions i les experiències que es desmarquen de la tendència punitivista, però també n'assenyalem les limitacions. Així, per valorar les possibilitats de transformar les societats punitivistes des d'una òptica de pau, hem volgut oferir un corpus teòric i pràctic que ens apropi a una seguretat i una justícia radicalment diferents: unes que beguin de l'antipunitivisme, així com dels drets humans i la democràcia.

Ja en el primer article, escrit per Sandra Martínez, responsable de l'àrea de treball de l'ICIP “Alternatives de seguretat”, reflexionem sobre com es nombra i es desplega de

manera interrelacionada la pau, la seguretat i la justícia des del punitivisme. La pregunta base que es planteja en aquest punt de partida és: fer-ho des de l'antipunitivisme pot servir per reorientar les febleses i fracassos de les polítiques actuals?

Seguidament, el politòleg i criminòleg Albert Sales emmarca el principal debat que s'hi relaciona: per fer front a la delinqüència i a les violències, cal invertir en polítiques punitives, o cal fer-ho en polítiques socials? L'autor exposa una breu descripció històrica del populisme punitiu mentre que s'endinsa en la implicació d'algunes de les fórmules punitives –com la massificació de les presons, la instrumentalització de les víctimes, i el foment de la por-. La criminòloga Paz Francés desgrana en l'article següent precisament com la por esdevé un instrument polític per manipular l'opinió pública, i es pregunta: quina responsabilitat tenen els mitjans de comunicació i els partits polítics en la creació de mites i d'un marc mental a favor del discurs punitivista?

“Qüestionem la cultura del càstig i el punitivisme en totes les seves dimensions. Hi ha alternatives més humanes, justes i eficaces per abordar la violència?”

Per la seva part, la filòsofa Clara Serra reflexiona sobre el repte que té el feminisme de no caure en aquesta manipulació: com gestionar les violències sense recórrer a un sistema penal que perpetua les desigualtats i el desemparament? Proposa indagar estratègies alternatives, complementàries, que se centrin en les víctimes i que, alhora, també apostin per treballar amb les masculinitats. Des d'aquesta fonamentació ètica també se situa l'article de la conflictològa Noe Ayguasenosa, la qual advoca per col·locar l'ètica de la cura en el centre de les relacions comunitàries i del model públic de gestió de les inseguretats i les injustícies. Sobre l'eficàcia de la justícia restaurativa i transformativa, com a contraposició als buits i fracassos de la justícia merament retributiva, també ens parlen Teiahsha Bankhead i Rachel V. Brown, capdavanteres d'organitzacions que promouen pràctiques restauratives exitoses a les escoles, les

comunitats i al sistema de justícia juvenil.

Al llarg dels articles caminem pels símls i les diferències que es presenten en diferents societats, temps i països. De fet, malgrat les divergències contextuals, les advocades Claudia Cesaroni i Paola Zavala reflexionen al voltant de les presons com a màxima expressió del punitivisme i com a eix central dels mecanismes de control penal a tot el món: el creixement del nombre d'interns penitenciaris, es deu a transformacions en les polítiques penals, o a un augment real de la delinqüència? Per donar-hi resposta, Cesaroni ens convida a pensar críticament sobre la cadena perpetua, explicant dos homicidis que van tenir lloc a l'Argentina amb conseqüències molt desiguals. Per la seva banda, Zavala apunta els elements claus d'un sistema alternatiu de justícia tenint en compte la manca d'èxit de les polítiques de mà dura a Mèxic i els seus alts nivells d'impunitat.

Per acabar, i com a complement als articles centrals, entrevistem Howard Zehr, un gran referent de la justícia restaurativa. A través d'un recorregut pels seus llibres i la seva àmplia trajectòria, Zehr ens exposa les llums i les ombres d'aquestes pràctiques, de per què són més la excepció que la norma, i ens dona pistes sobre si es requereix i existeix una altra seguretat i justícia possible.

“Per a transformar i prevenir les violències, cal traspasar la inversió i confiança en els mecanismes punitius cap a mecanismes socials

”

Totes les reflexions que conformen el monogràfic són un al·legat de l'“antipunitivisme”, entès i defensat aquí com una filosofia, una forma de vida i un mètode de lluita política. Per a transformar i prevenir les violències, aquest número presenta en consens la necessitat de traspasar la inversió i confiança en els mecanismes punitius cap a mecanismes socials. Si bé totes les autores parlen des de diferents arestes i matisos, totes elles coincideixen en assenyalar el punitivisme com una resposta simplista i altament ineficaç per abordar la complexitat i multicausalitat dels conflictes. Alhora, el

consens també el trobem en la necessitat d'incloure la justícia social i la responsabilitat col·lectiva en la gestió de les violències i en la promoció d'una vida digna per a tothom, així com en examinar les implicacions ètiques i morals dels debats exposats.

Des de l'ICIP volem agrair totes aquestes veus que han participat en el monogràfic, perquè ens recorden la necessitat d'incorporar en el centre de les discussions, dels dubtes i de les propostes, tant les persones més directament afectades per les violències, com les persones expertes que treballen diàriament per combatre-les, i transformar-les. També perquè creiem que totes elles provenen de i promouen la pau positiva, la seguretat humana i la justícia restaurativa, alhora que fomenten la reflexió crítica i el diàleg constructiu sobre la cultura del càstig. Però, sobretot, perquè ens apropen a fer encara més desitjable i tangible la cultura de pau.

[1] Llei 14/2007, del 5 de desembre, de creació de l'Institut Català Internacional per la Pau

[2] AGNU."Declaració i Programa d'acció sobre una cultura de pau", Resolució 53/243, Assemblea General de les Nacions Unides, 1999.

[3] En aquest monogràfic, hem respectat en l'original i les traduccions l'ús que ha fet cada autora dels termes. En alguns articles, "punitivisme" es presenta en referència a "paradigma", "punitivista" com a "corrent", mentre que "punitiu" funciona com a adjectiu complementari. En d'altres, però, s'exposa allò "punitiu" com un ús ordinari del càstig, mentre que el "punitivisme" o allò "punitivista" seria la tendència o lògica abusiva.